

Суховіліна А.О.

**УСУНЕННЯ НАСЛІДКІВ МОРАЛЬНОЇ
ШКОДИ РЕАБІЛІТОВАНОМУ :
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Анотація. Викладено науковий аналіз поняття усунення моральної шкоди реабілітованому, надано визначення моральної шкоди та визначено поняття публічного вибачення прокурора в засобах масової інформації, і висвітлено процедуру публічного вибачення прокурора перед реабілітованим.

Ключові слова: відшкодування шкоди, моральна шкода, реабілітація, незаконне кримінальне переслідування, незаконне засудження, публічне вибачення.

Аннотация. Изложен научный анализ понятия устранения морального вреда реабилитируемому, дано определение морального вреда, определено понятие публичного извинения прокурора в средствах массовой информации, и определена процедура публичного извинения прокурора перед реабилитируемым.

Ключевые слова: возмещение ущерба, моральный вред, реабилитация, незаконное уголовное преследование, незаконное осуждение, публичное извинение.

Abstract. The stated scientific analysis of the concept of eliminating moral damages reabilituyemomu, given the definition of non-pecuniary damage and the concept of public apology prosecutor in the media and highlighted the procedure public apology prosecutor before reabilituyemym.

Keywords: damages, moral damages, rehabilitation, unlawful prosecution, unlawful conviction, a public apology.

В національному законодавстві визначено право на відшкодування особі шкоди, спричиненої неправомірними діями посадових осіб правоохоронних і судових органів. Проголошення Конституцією України (ст. 56) права особи, відносно якої мало місце незаконне кримінальне переслідування чи незаконне засудження на відшкодування шкоди, відноситься до основних конституційних прав людини і громадянина та свідчить про пріоритет загальнолюдських цінностей у державній політиці. Держава гарантує відшкодування за її рахунок моральної шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю її органів, посадових чи службових осіб. Чинним Цивільним кодексом передбачена процедура відшкодування особі матеріальної і моральної шкоди.

Проблеми реабілітації та підстави і умови відшкодування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної особі внаслідок незаконного кримінального переслідування чи незаконного засудження, була предметом наукового дослідження вчених процесуалістів. Насамперед, В.П. Бахіна, Б.Т. Безлепкіна, Л.В. Бойцової, Ю.М. Громова, В.Г. Гончаренко, О.В. Капліної, Н.Я. Шило, Т.Т. Таджиєва, М.Є. Шумило та інших.

Водночас слід зазначити, що в кримінально-процесуальному праві реабілітація як правовий інститут, його структурні елементи не були предметом глибокого наукового дослідження. Проблема реабілітації та усунення наслідків моральної шкоди,

компенсації матеріальної шкоди реабілітованому є актуальною і потребує подальшого наукового дослідження. Правову основу відшкодування за рахунок держави матеріальної і моральної шкоди, спричиненої особі внаслідок незаконного кримінального переслідування чи незаконного засудження складають Конституція України (ст.3, 56), Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», міжнародні нормативно-правові акти.

Відповідно до вимог ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» шкода заподіяна внаслідок незаконного кримінального переслідування чи незаконного засудження, незаконного взяття під варту як запобіжного заходу відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини службових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду [1].

Відшкодування моральних збитків визначено у ч.8. ст.9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а саме зазначено, що у випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб під час здійснення оперативно-розшукових заходів Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, Управління охорони вищих службових осіб України зобов'язані відновити порушені права і відшкодувати заподіяні моральні збитки. Моральна шкода відшкодовується в грошовій або іншій матеріальній формі за рішенням суду, незалежно від відшкодування майнової шкоди [2].

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві України та проекті КПК 2011 року не визначені підстави і умови усунення наслідків моральної шкоди, яку заподіяно в результаті незаконного кримінального переслідування чи незаконного засудження.

Водночас у проекті КПК України 2007 року вперше на законодавчому рівні було запропоновано в окремому розділі визначити поняття реабілітації, підстави та умови компенсації матеріальної шкоди та усунення моральної шкоди. В ст. 618 проекту КПК 2007 року зазначено, що реабілітація полягає в усуненні моральної та компенсації майнової шкоди, а також у поновленні інших прав особи у зв'язку з незаконним притягненням її до кримінальної відповідальності [3]. Таким чином, автори проекту КПК України визначають, що одним із заходів реабілітації в кримінальному процесі є відшкодування моральної шкоди.

Вважаємо, що незаконне кримінальне переслідування та незаконне засудження порушують особисті немайнові права людини і громадянина, внаслідок цього особі спричиняються моральні і фізичні страждання, змінюється її соціальний статус у суспільстві і психічний стан.

У чинному законодавстві України відсутній єдиний підхід до визначення поняття «моральна шкода». Так, у ст.4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, слідства, прокуратури і суду» визначено, що під «моральною шкодою» визнаються страждання, заподіяні

громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру» [1]. У ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зазначено, що «моральна шкода - шкода, яку заподіяно особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження» [4]. В постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 вказано, що «...під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб» [5].

На наш погляд, найбільш аргументовано викладено визначення поняття «моральна шкода» в постанові Пленуму Верховного суду Російської Федерації «Деякі питання застосування законодавства про компенсацію моральної шкоди» № 10 від 20 грудня 1994 р., відповідно до якого під моральною шкодою розуміються моральні чи фізичні страждання, заподіяні діями (бездіяльністю), що посягають на надані громадянинові від народження чи в силу закону немайнові блага (життя, здоров'я, гідність особистості, ділова репутація, недоторканість приватного життя, особиста і сімейна таємниця тощо), або що порушують його особисті немайнові права (право на користування своїм ім'ям, право авторства й інші немайнові права відповідно до законів про охорону прав на результати інтелектуальної діяльності), або що порушують майнові права громадянина [6].

В юридичній літературі викладено різні підходи вчених до визначення моральної шкоди. Так, А.О. Власов виокремлює:

- 1) моральну шкоду, не пов'язану з фізичним стражданням (коли фізична страждання не співвідноситься з моральним переживанням);
- 2) моральний шкоду, пов'язану з фізичним стражданням (коли фізичне страждання співвідноситься з моральним переживанням) [7, 99–100].

Водночас В.В. Нагаєв пропонує заміни поняття «моральна шкода» на більш вдале і змістовне – термін «психологічна шкода», який використовується в деяких країнах, зокрема в США, Великій Британії та ін. Він визначає, що психологічна шкода - це фізичні і психічні страждання [8, 245–246].

Г.Г. Горшенков пропонує таке визначення поняття: «Моральна шкода – це несприятливі наслідки правопорушення, які зазнає особа у вигляді фізичних, психічних страждань, моральних переживань, соціального дискомфорту, а також упущеної вигоди та додаткових витрат як наслідку прямого чи непрямого применшення немайнових благ» [9, 8].

У психології поняття «моральна шкода» трактується як психологічна травма, яка проявляється у формі: страждань, негативних емоційних переживань (емоційні, фізичні, моральні страждання); порушення фізичного і психічного здоров'я (неадекватність реакції на зовнішній вплив, негармонійний розвиток, зміна соціальної

адаптації, психогенні зміни, фізичні зміни); суб'єктивних переживань (негативний емоційний стан, негативні явища, представлені у свідомості); душевного болю (переживання негативних емоцій, переживання через неможливість реалізувати певні потреби); емоційного реагування (змінах у психічних процесах, психічному стані, психічних властивостях) [10].

Науковий аналіз юридичної літератури, чинного законодавства дозволяє зробити висновок про те, що *моральна шкода спричинена реабілітованому – це несприятливі для особи наслідки незаконного кримінального переслідування чи незаконного засудження у формі моральних та фізичних страждань, порушення фізичного чи психічного стану здоров'я, суб'єктивних переживань, душевного болю, психотравматичного впливу, позбавлення можливостей реалізувати свої життєві і професійні плани і перспективи, немайнові та майнові права.*

В юридичній літературі викладені точки зору окремих вчених щодо заходів щодо усунення моральної шкоди. Серед цих заходів слід виокремити публічне вибачення перед реабілітованим. Питання офіційного вибачення перед особою від імені держави за допущену судову помилку мало місце в часи правління Петра I [11]. Так, Г. Гроцій вважає, що «відшкодування шкоди, відновлення честі і доброго імені людини може виражатися у визнанні своєї провини, наданні знаків поваги, посвідченні невинуватості та інших подібних засобах» [12, 95]. Доцільною є точка зору Г.Ф. Шершеневича, який вважає, що «особиста образа не допускає ніякої майнової оцінки, тому що воно завдає моральну, а не майнову шкоду. Хіба яка-небудь порядна людина дозволить собі ціною власної гідності отримати уявне відшкодування? Тільки принесення вибачення буде гідною компенсацією моральних страждань» [13, 40].

На наш погляд, заслуговує на увагу законодавче врегулювання процедури офіційного вибачення перед реабілітованим в КПК РФ. Зокрема в ч. 1 ст. 136 КПК РФ визначається, що прокурор від імені держави приносить офіційне вибачення реабілітованому за заподіяну йому шкоду.

Науковий аналіз юридичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що одним із засобів усунення моральної шкоди реабілітованому повинно стати публічне вибачення представника державної влади (прокурора) від імені держави за допущені неправомірні дії посадових осіб органів дізнання, слідства, прокуратури та суду. Вважаємо, що офіційне вибачення перед реабілітованим – це публічне визнання державою, її органами, посадовими особами невинуватості особи, відносно якої здійснювалося незаконне кримінальне переслідування чи незаконне засудження.

Слід зазначити, що нормами чинного КПК України та нормами проектів КПК України 2007 та 2011 років не передбачається публічне вибачення перед реабілітованим. У зв'язку з цим, пропонуємо внести доповнення до кримінально-процесуального законодавства, в якому визначити такий засіб усунення наслідків моральної шкоди реабілітованому, як публічне вибачення.

Вважаємо, що доцільно проект КПК України 2011 року доповнити статтею «Усунення наслідків моральної шкоди», яку викласти в такій редакції:

1. Якщо відомості про порушення провадження в кримінальній справі, затримання, взяття під варту, відсторонення від посади, проведення інших процесуальних дій, поміщення до медичного закладу або засудження особи були поширені засобами масової інформації, то за вимогою реабілітованого, а в разі його смерті – його близьких родичів, а також суду, прокурора чи слідчого відповідні органи масової інформації протягом одного місяця зобов'язані таким же способом, яким ці дані були поширені, повідомити про незаконність притягнення до кримінальної відповідальності та реабілітацію особи.

2. За вимогою реабілітованого, а в разі його смерті – за вимогою його близьких родичів суд, прокурор, слідчий зобов'язані в двотижневий строк письмово повідомити про реабілітацію через місцеві засоби масової інформації та публічно вибачитися за незаконне кримінальне переслідування чи незаконне засудження.

3. Реабілітований має право на грошову компенсацію моральної шкоди.

Визначення поняття моральної шкоди та процесуальної процедури усунення наслідків моральної шкоди, завданої особі незаконними діями посадових осіб правоохоронних та судових органів, має певне наукове та практичне значення і повинно стати реальною гарантією конституційного права відшкодування шкоди реабілітованому за рахунок держави.

Література

1. Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду : закон України від 1 груд. 1994 р. № 267/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. – Ст.ст. 1, 4; 2. Про оперативно розшукову діяльність: закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 1992. – № 22 – Ст.9; 3. Проект КПК України – К., 2007. – 278 с.; 4. Про зовнішньоекономічну діяльність: закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), – 1991, – № 29 – Ст.1; 5. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4; 6. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 20 декабря 1994 г. №10 «Некоторые вопросы применения законодательства о компенсации морального вреда»; 7. Власов А.А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации. – М.: Изд-во им. Собашиных, 2000. – 344 с.; 8. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 333 с.; 9. Горшенков Г.Г. Моральный вред и его компенсация по российскому законодательству: Автореф. дис. . канд. юрид. наук. – Новгород, 1990. – С. 88; 10. Холопова Є.М. Правові основи судово-психологічної експертизи за фактом моральної шкоди в кримінальному судочинстві. Калінінград, 2003. – С. 94; 11. Российское законодательство X–XX веков. М., 1986. – Т. 4. – С. 354; 12. Гроций Г. О праве войны и мира. – М., 1994. – С. 495; 13. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. М.: Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с; 14. Проект КПК України від 01.07.2011.